

بایدها و نبایدهای امر به معروف و نهی از منکر فرزند دین گریز از نگاه فقه

عصمت حججی، طاهره طاهری^۱

چکیده

امام علی علیه السلام می فرماید تمام کارهای نیک حتی جهاد در راه خدا در برابر امر به معروف و نهی از منکر همچون قصری در برابر دریا است امر به معروف و نهی از منکر یک فریضه بزرگ الهی است که بسیار مورد تاکید اسلام و انجام آن بر همه مسلمانان تکلیف شده است در همین راستا محقق بایدها و نبایدهای امر به معروف و نهی از منکر فرزند بی دین از نگاه فقه موضوع این مقاله قرار داده است. اسلام به تمامی آنچه در ایجاد و استمرار خانواده و تربیت فرزند دخالت دارد توجه کرده است پس از واگذاری فرزندان بی دین به خود و برخورد نکردن در برابر کجی ها و عدم تلاش برای بایدها و نبایدها به معنای نابودی خانواده و در نهایت جامعه است از نظر فقه تذکر تنوع و توجه والدین است که فرزندان را اصلاح و از خطرها و گرد و گزندها محفوظ می دارند. کتاب و سنت دو منبع اصلی اسلام در بر دارنده بینش بیشترین سفارش ها و تاکیدها پیرامون تربیت فرزند هستند در این تحقیق سعی می شود با استعانت و یاری خدا بایدها امر به معروف و نهی از منکر از قبیل؛ پرورش شخصیت توحیدی، توجه به شخصیت فرزند، نرم خویی و نبایدهای آن مانند عدم سرزنش و عیب جویی، پرهیز از بدزبانی و دشنام و عدم تنبیه را از منظر فقه اسلامی مورد بررسی قرار گیرد تا بعد از تلاش و تاثیرگذاری در خانواده و فرزند امر به معروف و نهی از منکر را در جامعه گسترش و به دنبال آن سایر واجبات و فرا شخص دینی دیگر نیز احیا شود.

کلید واژه ها: بایدها و نبایدها، امر به معروف و نهی از منکر، فرزند، دین گریزی، فقه.

^۱ . طلاب پاره وقت پایه هفت حوزه زهراپیه نجف آباد. ۱۴۰۲

مقدمه

اقامه امر به معروف و نهی از منکر، احیای تمام دین است. جذاب‌ترین ویژگی برای الگو شدن یک جامعه، اخلاقی بودن آن است. جامعه‌ی اخلاقی، جامعه‌ای است که بستر مناسبی را برای عمل اخلاقی فراهم می‌کند. این جامعه اثر مطلوبی نیز بر همبستگی اجتماعی دارد. جامعه‌ای که با رعایت موازین امر به معروف و نهی از منکر فرزندان خود را تربیت کند نسلی مفید و سالم را به جامعه عرضه می‌کند. لذا دقت در نحوه امر و نهی بسیار قابل توجه است. با توجه به اهمیت تربیت فرزندان و وجود خطرات بسیاری که در مسیر تربیت ایشان قرار دارد ضرورت رعایت بایدها و نبایدهای امر به معروف و نهی از منکر از منظر فقه ایجاب می‌نماید که به بررسی این مسئله بپردازیم.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- جایگاه امر به معروف و نهی از منکر

خداوند تبارک و تعالی انسان را فطرتاً اجتماعی آفریده است و هر اجتماعی برای رسیدن به اهدافش لازم است مقرراتی را که به مصالح افراد اجتماع است اجرا نماید.

البته این مقررات با بینش‌های خاصی نسبت به نظام هستی و ارتباط انسانها با آن نظام مطابق است، و برای اجرای آن مقررات، حکومتی لازم است تا هم حکومت و هم افراد جامعه یکدیگر را در رسیدن به مصالح به اجرای مقررات امر، و از ارتکاب مفسد اجتماعی و انسانی نهی نمایند. و در بعد فردی با ظهور توانایی‌های علمی و روحی به درجات عالی انسانی برسند و در بعد اجتماعی نیز، آن ایمان را ظهور و بروز دهد تا هم خود او از عمل کردن به قوانین سعادت‌مند گردد و هم زمینه مساعدی جهت رشد و شکوفایی دیگران فراهم آید.

امر به معروف و نهی از منکر یکی از دستوراتی است که خداوند تبارک و تعالی برای ظهور ایمان انسانها در عرصه‌ی اجتماع وضع فرموده و آن را جزء فروع دین قلمداد کرده است. بنابراین حقیقت امر به معروف و نهی از منکر تنها سفارش و ارشاد به معروف و نصیحت نسبت به انجام ندادن منکر نیست بلکه پس از پذیرفتن نظام اجتماعی معین و لزوم تحقق مصالح آن، افراد ملزم هستند تا آن مصالح را اجرانموده و از تبعیت مفسد دوری کنند. لذا هر کاری را که دین و عقل نیکو بشناسد معروف است. منکر نیز چیزی است بر پایه نقل و عقل زشت و ناشناخته باشد، بنابراین همه واجبات و مستحبات معروف اند و فرمان دادن به دیگران در این محور امر به معروف قلمداد می‌شود و نهی از منکر بازداشتن دیگران از کارهایی است که نزد نقل و عقل ناپسند باشد و آن محرمات و مکروهات است.^۱

حضرت علی (ع) نیز در نهج البلاغه به این مهم اشاره کرده و می‌فرماید: «امر به معروف و نهی از منکر صفات خداوند است و نتیجه‌ی آن باعث دور شدن مرگ و افزایش رزق است.»

این حقیقت به گونه‌ای است که فطرت اجتماعی انسان پذیرا و طالب آن است و شرع مقدس نیز به آن فرمان داده است و آثار فردی و اجتماعی بسیاری را بر آن مترتب فرموده است قرآن کریم آن را از

^۱ تحریری، جلوه‌های لاهوتی، ص ۴۹۹.

^۲ جواد آملی، مفاتیح الحیاه، ص ۵۰۴.

اوصاف آشکار مومنین و ملاک برتر بودن این امت بر امتهای گذشته معرفی کرده و به ایشان این گونه خطاب می‌کند: از میان شما گروهی باید به خیر دعوت کرده، امر به معروف و نهی از منکر کنند.^۱ در واقع به منزله یک پوشش اجتماعی برای محافظت از جمعیت است. بنابراین انسان باید مواظب خود و مواظب دیگران باشد و این امر خود یک وظیفه شرعی است.

مسلمان موظف است که امر به معروف و نهی از منکر کند تا خودش و دیگران را نجات دهد و یازمین نجات دیگران را هم فراهم کند نه اینکه تنها تماشاگر خلاف دیگران باشد. اسلام همه ما را مسئول می‌داند تا آنجا که قادریم خودمان را نجات دهیم موظف به نجات دیگران نیز هستیم، نجات از آتش جهنم، از شهوات، از پلیدی‌ها، از هوای نفس و... امر به معروف و نهی از منکر باید با خلوص نیت و با شرایط ویژه انجام گیرد، تا در نفوس مردم تاثیر بگذارد.^۲

۱-۲- معنای اصطلاحی فقه

واژه فقه در معنای اصطلاحی از معنای لغویش دور نیست و مفهوم و درک عمیق و ژرف اندیشی با آن همراه است این واژه و مشتقات آن مانند فقیه، فقه، فقاها و مانند این‌ها، از همان ابتدا در ادبیات دینی و آیات و روایات درباره فهم و ادراک دین به کار می‌رفته است مؤلف لسان‌العرب نیز چنین می‌نگارد. فقه به معنای علم و آگاهی است و استعمال آن در آگاهی از علم دین، به دلیل شرافت و سیادت این علم بر سایر علوم غلبه پیدا کرد.^۳

هرچند معنای اصلی فقه، فهم و علم است. ولی در فرهنگ اسلامی به معنای دانش استنباط احکام دینی از منابع آن است. و در تعریف دیگر، مجموعه احکام عملی اسلام که وظیفه‌ی رفتاری انسان‌ها را مشخص می‌کند فقه نام دارد.^۴

^۱ آل عمران، آیه ۱۰۴

^۲ موسوی تبریزی، تقوی و اخلاق قرآنی، ص ۳۳

^۳ اعرافی، فقه تربیتی، ج ۱، ص ۳۲-۳۱.

^۴ فلاح‌زاده، درسنامه فقه (۱)، ص ۱۳.

و مراد از فقه در این تحقیق روایت‌های رسیده از اهل بیت (علیهم السلام) می‌باشد که در واقع احکام اسلامی بیش‌تر با توجه به همین روایت‌ها برداشت می‌شود، و نیز احکام شرعی در ارتباط با موضوع که در کتب فقها بیان شده است.

۲-بایدهای امر به معروف و نهی از منکر فرزندان دین‌گریز

مهمترین مسئله در امر به معروف و نهی از منکر مسئله ثمربخش بودن آن است و آن در سایه اتخاذ روش درست در این موقوله است که به برخی از آنها اشاره خواهد شد:

۲-۱- پرورش شخصیت توحیدی

در امر به معروف و نهی از منکر باید در نظر داشت که شخصیت توحیدی فرزندان در اولویت است. والدین همانگونه که نیازهای زیستی فرزندان را تأمین می‌کنند، مسئولیت پرورش شخصیت توحیدی آنها را نیز بر عهده دارند تا فرزندان را با معارف الهی آشنا کنند. منظور از تربیت دینی ایجاد روحیه و میل مذهبی در کودک نیست زیرا این میل در وجود او نهاده شده است و به ایجاد نیازی ندارد بلکه پدر و مادر وظیفه زمینه‌سازی شکوفایی و سپس تقویت آن را بر عهده دارند. میل به مذهب و ایجاد شخصیت توحیدی، فطرتی است که از کودکی در وجود شخص وجود دارد.

علاوه بر آشنا کردن فرزندان با مبدأ هستی، والدین وظیفه دارند مسائل مربوط به معاد را به او بیاموزند یاد معاد، محرک نیرومند و قوی است که فرزندان را نه تنها به سوی ارزش‌های انسانی هدایت نموده بلکه استعداد آنان را برای بهسازی و آبادی زندگی دنیوی و اخروی بیش از پیش آماده و شکوفا می‌سازد؛ زیرا آنان به این باور می‌رسند که باید در جهان آخرت از عهده پاسخگویی به رفتار خوب و بد برآیند؛ همچنین می‌آموزند که نباید در دنیا سربار دیگران باشند. او در سایه یاد معاد آزاد، مستقل و با عزت زندگی می‌کند و توانش را به کار خواهد گرفت تا با استفاده از نعمت‌های الهی زندگی شرافتمندانه‌ای داشته باشد و با بهره‌گیری از این نعمت‌ها سعادت اخروی را نیز فراهم نماید.

امر به معروف نمودن فرزندان دین‌گریز با ارائه الگوی مناسب است. زیرا فطرت آدمی به گونه ایست که در مراحل مختلف زندگی خود به الگو نیاز دارد. هر انسانی عاشق کمال است و از نقص منزجر می‌باشد و همین مطلب، آدمی را به اسمت الگو سازی می‌کشد در این روش، انسان نمونه‌ای عینی را مطلوب خویش می‌گیرد و به شبیه سازی دست می‌زند و تلاش میکند در همه‌ی امور، خود را همانند

گرفته است، جسورتر می کند. حضرت علی علیه السلام در هشداری به همگان می فرماید: «ولا تَكْثِرِ

الْعِتَابَ فَإِنَّهُ يُوْرِثُ الضَّغِيْنَةَ»^۱ «در سرزنش و نکوهش زیاده روی مکن که موجب کینه توزی می شود»

۳-۳- پرهیز از نهی مستقیم

امام صادق (علیه السلام) وقتی می خواهد به فرزند خود بگوید: لباس بلند است، آن را کوتاه کن؛ به

جای امر کردن می گوید: «یا بنی ألا تطهر قمیصک»؟ «عزیزم، آیا پیراهنت را پاکیزه نمی کنی؟»

از این رو معصومان (علیهم السلام) کمتر دیگران را به صورت مستقیم از کاری نهی می کردند، بلکه به شیوه های گوناگون آنها را از کار خلاف باز می داشتند و نیز راه جایگزینی ارائه می کردند و یا اینکه به جای نهی کردند کودکان، صورت نهی را از دسترس آنان دور می کردند یا از بین می بردند. می توان یکی از نبایدهای امر به معروف را نهی مستقیم دانست تا تاثیر بهتری بر فرزند دین گریز بگذارد و موجبات لجبازی وی را فراهم نسازد.

۳-۴- عدم تنبیه

در ابتدای هر روش تربیتی تنبیه جایگاهی ندارد در امر به و معروف و نهی از منکر در برابر دین گریزی فرزندان نیز از تنبیه کردن منع شده ایم. چرا که کودک از اول زندگی اش مرتکب خطایی نشده است که مستحق تنبیه باشد اما کمی بعد که از دیگران خطایی دید و خواه یا نا خواه آن عمل قبیح را تکرار کرد والدین کودک ناچار می شوند او را اصلاح نمایند روشن است که در اینجا تنبیه اثر اصلاحی دارد و در مواردی که اثر اصلاحی به دنبال نداشته باشد، اثر بازدارندگی را خواهد داشت که این نیز در امر تربیت کودک مطلوب است، گرچه مطلوب اصلی اصلاح و جایگزینی رفتار مطلوب به جای رفتار نامطلوب کودک می باشد.

^۱ همان.

^۲ عروسی هویزی، تفسیر نورالثقلین، ج ۵، ص ۴۵۴

ابو حمد بن سلم گوید: روزی ابوحنیفه به محضر امام صادق -علیه السلام- وارد شد و عرضه داشت: فرزندت موسی را دیدم که نماز می خواند در حالی که مردم از مقابل او عبور می کنند و او آنها را نهی نمی کرد و این عمل او نادرست است!

امام صادق (علیه السلام) فرمودند: موسی را صدا کنید، و چون موسی به حضور پدر رسید، آن حضرت فرمود: فرزندم! ابوحنیفه گوید تو نماز می خواندی و مردم از برابر تو عبور می کردند و آنها را منع نمی کردی؟ گفت: آری پدر جان، کسی که من برای او نماز می خواندم از آنها بی که از برابرم می گذشتند به من نزدیک تر بود. خداوند می فرماید: «ما به او از رگ گردنش نزدیک تریم.»

محمد بن سلم گوید: همین که امام صادق (علیه السلام) این پاسخ را از فرزندش شنید او را در آغوش کشید و به سینه اش چسبانید و فرمود: پدر و مادرم به فدای تو باد ای گنجینه ی رازها.^۱ شخصی از امام رضا (علیه السلام) پرسید فرزند بدی دارم و از کودکش شکایت کرد. امام پاسخ داد: «لَا تُضْرِبْهُ وَاهْجُرْهُ وَ لَا تُطْلُ.»^۲ «او را نزن بلکه با کودک قهر کن. اما قهر کردن تو طولانی هم نشود.» یکی از روش های تنبیه کردن فرزند قهر کردن است.

ه- پرهیز از خشونت و عصبی شدن

علی (علیه السلام) عصبانی شدن در امر به معروف و نهی از منکر را بی فایده می داند که با زدن و خشونت نمی شود کودک را عوض کرد «لَا أَدَبَ مَعَ غَضَبٍ»^۳

در روایت دیگری از ایشان چنین آمده است: «أَدَبٌ صَغَارٌ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ وَ الطَّهْوَرِ، فَإِذَا بَلَغُوا عَشْرَ سَنِينَ، فَاضْرِبْ وَ لَا تُجَاوِزْ ثَلَاثًا»^۴

«فرزندان خرد سالت را با زبان بر نماز و وضو انس و عادت دهید و آن گاه که به ده سالگی رسیدند آنها را به خاطر سستی و سهل انگاری در نماز بزن ولی از سه ضربه فراتر نرو.»

۱ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۴۳۶

۲ مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۳، ص ۱۱۴

۳ تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۲، ص ۲۳

۴ ورام، مجموعه ی ورام، ترجمه محمد رضا عطایی، ص ۳۵۸

نتیجه

امر به معروف و نهی از منکر، عامل مهمی برای برپایی و پایداری دستورات الهی در فرد و جامعه به شمار می‌رود و نشانه‌ای از مسئولیت افراد نسبت به یکدیگر برای حفظ پاکی و سلامتی جامعه است. در متون دین اسلامی بر این اصل مهم بسیار تاکید شده است تا از بین رفتن موازین اسلامی جلوگیری شود. یکی از موارد امر به معروف و نهی از منکر در مقابل دین‌گریزی فرزندان است که برای بهتر و تاثیرگذارتر شدن آن لازم است بایدها و نبایدهایی در آن لحاظ شود که از جمله نتیجه بدست آمده در این تحقیق می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: بایدها امر به معروف و نهی از منکر از قبیل؛ پرورش شخصیت توحیدی، توجه به شخصیت فرزند، نرم‌خویی و نبایدهای آن مانند عدم سرزنش و عیب‌جویی، پرهیز از بدزبانی و دشنام و عدم تنبیه که با توجه به فقه اسلامی بدست آمده است تا با به کارگیری این موارد کمکی در پیشگیری فرزندان از دین‌گریزی نموده باشیم.

فهرست منابع

*قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، شیخ صدوق، الخصال، ج ۲، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: موسسه نشراسلامی، ۱۴۱۶ ه.ش.
۲. اعرافی، علیرضا، فقه تربیتی، ج ۱، نشر اشراق و عرفان، ۱۳۹۵ ه.ش.
۳. تحریری، محمد باقر، جلوه‌های لاهوتی، قم، بوستان کتاب، بی تا.
۴. تمیمی آمدی، عبد الواحد، غررالحکم و دررالکلم، ج ۲، ترجمه محمد خوانساری، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ ه.ش.
۵. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاه، قم، انتشارات اسراء.
۶. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۴، تهران، مکتبه الاسلامیه، بی تا.
۷. حسینی نیا، اقبال امر به معروف و نهی از منکر از نگاهی دیگر (۲)، مجله طوبی، شماره ۱۳، دی ماه ۱۳۸۵ ه.ش.
۸. عبد الرزاق، الصنعانی، المصنف، ج ۹، تحقیق حبیب الرحمن الأعظم، منشورات المجلس العلمی، بی تا.
۹. عروسی هویزی، شیخ عبد علی، تفسیر نورالثقلین، ج ۵، چاپ دوم، انتشارات دارالتفسیر، ۱۳۸۳ ه.ش.
۱۰. فلاحزاده، محمدحسین، درسنامه فقه (۱)، قم: نشر هاجر، ۱۳۹۳.
۱۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ج ۱۰، تهران: مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۲. مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۷۷، قم، دارالکتب الاسلامیه، بی تا.

۱۳. مسعودی، محمد اسحاق، آموزش ملی امر به معروف و نهی از منکر، تهران، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۸۹ ه.ش.
۱۴. مسلم، صحیح مسلم، ج ۱، قاهره، دارالحدیث، ۱۴۱۲ ه.ق.
۱۵. موسوی تبریزی، محسن، تقوی و اخلاق قرآنی، قم، انتشارات نور علی، ۱۳۸۱ ه.ش.
۱۶. موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۱، تهران، انتشارات مکتبه العلمیه الاسلامیه، بی تا.
۱۷. ورام، مسعود بن عیسی، مجموعه ی ورام، ترجمه محمدرضا عطایی، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۶۹ ش.